

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота
(освітній ступінь – «бакалавр»)
на тему: **«Політичні системи Томаса Гоббса і Джона Локка: порівняльний
аналіз»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
Спеціальність: 033 Філософія
Шевченко Юлія Альвіанівна

Керівник: Гусєв Валентин Іванович,
кандидат філософських наук, доцент

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»
Секретар ЕК _____
«_____» _____ 20__ р.

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	2
ВСТУП.....	3
ОСНОВНА ЧАСТИНА.....	6
РОЗДІЛ І. Політична система Томаса Гоббса.....	6
РОЗДІЛ ІІ. Політична система Джона Локка.....	16
РОЗДІЛ ІІІ. Порівняння політичної філософії Гоббса і Локка.....	24
ПОДІБНІ РИСИ.....	24
НЕПОДІБНІ РИСИ.....	26
ВИСНОВКИ.....	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	33

ВСТУП

Актуальність теми дослідження полягає у впливі, який політичні теорії Томаса Гоббса і Джона Локка вчинили на розвиток західно-європейської політичної думки, зокрема на розвиток ідеї соціально-правової держави.

Джона Локка вважають одним із представників класичного європейського лібералізму. Його ідеї отримали відображення в Конституції США і деклараціях часів Французької революції. Зокрема, концепція суспільного договору саме з його подання є наріжним каменем західно-європейської політичної філософії.

Томас Гоббс розробив теорію про державу, як штучне утворення, яке люди створюють для організації суспільного життя. Концепції і поняття, які він використовував, згодом були застосовані Локком у його власній теорії.

З огляду на те, як праці Томаса Гоббса і Джона Локка вплинули на розвиток сучасної західної ліберальної політичної теорії, дослідження їхніх політичних концепцій допомагає в розумінні шляху, який пройшла західно-європейська політична думка, що важливо в контексті сучасних політичних процесів в країнах, що розвиваються.

Таким чином, дослідження політичної філософії Томаса Гоббса і Джона Локка важливе для розуміння сучасних демократичних процесів в Україні.

Стан наукової розробки теми: Політичні філософії Томаса Гоббса і Джона Локка добре дослідженні, тому загальний огляд їхнього доробку можна знайти в багатьох наукових працях і підручниках як з історії філософії Нового Часу (В. І. Гусєв, Е. Ю. Соловйов), так і з історії політології і права (В. С. Нерсисянц). Також написані докладні енциклопедичні статті, зокрема англomовні (Шарон Лойд, Сьюзан Свідхар, Алекс Такнес). Важливими є дослідження з історії філософії Бертрана Рассела і Джованні Реале та Даріо Антісері, які висвітлюють основні положення політичної філософії Томаса Гоббса і Джона Локка.

Дослідники займалися порівняльним аналізом окремих аспектів політичних теорій Томаса Гоббса і Джона Локка (Е. Е. Шульц). Також є важливі

дослідження розвитку понять і концепцій, які є центральними для теорії Гоббса і Локка. Зокрема, концепції «вічного миру» (В. І. Гусєв) та поняття «справедливості» (Д. І. Кірюхін).

Ця проблема є особливо актуальною для англomовного філософського середовища, з огляду на важливість концепції «суспільного договору» для західної ліберальної політичної думки. Тому багато фундаментальних робіт написано саме британськими і американськими дослідниками (Г. Р. Борн, Т. Фаулер, С. Лампрехт та інші).

Крім того, тема розроблялася радянськими (Б. В. Меєровський, Е. Ю. Соловйов, Г. А. Зайченко) та російськими (А. В. Ковальов, А. А. Трунов) вченими. Серед українських дослідників особливо можна відмітити ґрунтовні праці В. І. Гусєва та деякі праці М. В. Грицишиної, З. М. Юдіна.

Пряме порівняння політичних теорій Гоббса і Локка проводилося не часто. В основному, Гоббса визначають як попередника Локка, який взяв багато філософських понять і розвив далі концепцію суспільного договору.

Об'єкт дослідження: Політична філософія Томаса Гоббса і Джона Локка.

Предмет дослідження: відмінні і схожі положення і поняття політичної філософії Томаса Гоббса і Джона Локка.

Мета дослідження – порівняти політичні філософії Томаса Гоббса і Джона Локка та виділити відмінні і схожі положення.

Поставлена мета дослідження передбачає такі **завдання**:

- Проаналізувати першоджерела та критичну літературу щодо політичної теорії Томаса Гоббса, сформулювати його розуміння концепції природного стану і природних прав людини, визначити принципи формування держави, за Гоббсом;
- Проаналізувати першоджерела та критичну літературу щодо політичної теорії Джона Локка, сформулювати його розуміння концепції природного стану і природних прав людини, визначати принципи формування держави, за Локком;
- Визначити подібні положення та поняття в політичних теоріях Гоббса і Локка, з'ясувати зв'язок політичної теорії Локка з відповідною теорією Гоббса;

- Визначити відмінності між політичними теоріями Томаса Гоббса і Джона Локка і на цьому тлі показати особливості Локкового лібералізму.

Структура роботи складається зі вступу, трьох основних розділів, висновків та списку використаних джерел.

У **Розділі I** проводиться аналіз політичної філософії Томаса Гоббса і виділяються основні її положення і поняття.

У **Розділі II** проводиться аналіз політичної філософії Джона Локка і виділяються основні її положення і поняття.

У **Розділі III** проводиться порівняльний аналіз політичних концепцій Томаса Гоббса і Джона Локка, виділяються подібні й неподібні аспекти, визначається характер наступництва, а також принципової відмінності ліберальної теорії Локка від теорії абсолютної політичної влади Гоббса.

Теоретико-методологічні засади дослідження: у дослідженні використана теоретична база бакалаврської підготовки з історії філософії, застосовуються аналітично-синтетичний та герменевтичний підходи, принцип історизму і об'єктивності та метод компаративного аналізу.

Джерельна база дослідження складається з політико-філософських праць Томаса Гоббса і Джона Локка, зокрема «Левіафан» і «Два трактати про врядування». Серед науково-критичної літератури основними джерелами є «Історія Західної філософії» Бертрана Рассела, «Історія політичних і правових вчень» В. С. Нерсисянца, книжки «Джон Локк» Г. Зайченко і «Гоббс» Б. Меєровського. Також широко використовувалися дослідження західно-європейської ліберальної політичної філософії В. І. Гусєва.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ I. Політична система Томаса Гоббса

Томас Гоббс (1588 – 1679) — англійський філософ, політолог і математик. Його філософію характеризують як матеріалістичну, номіналістичну і емпіричну (Duncan, 2020). Бертран Рассел каже, що його складно віднести до певного напрямку. Він був емпіриком, але віддавав належне математиці та її методу доведення. На думку Рассела, рішення Гоббса логічні, але поспішні, схильні випускати незручні факти (Рассел, 1995, с. 590).

Своє політичне вчення Т. Гоббс виклав у трактаті «Левіафан». Він складається з чотирьох основних частин. У першій він розбирає людську природу, бо розуміння людської природи потрібне для віднаходження такої політичної системи, яка якнайкраще підходить людині. У другій частині Гоббс піднімає питання про державну владу. У третій частині йдеться про християнську політику. А у четвертій частині йдеться про так зване «Царство тьми», під яким Гоббс має на увазі незнання, яке протистоїть світлу знання.

Левіафан — це образ надлюдського організму, який об'єднує людей в державне тіло так само, як органи об'єднуються в людське тіло. В своїй політичній теорії Гоббс користується цією аналогією, тому він починає з вивчення людини, щоб краще розуміти, з яких органів складається держава. Повнота міркування вимагає починати з базових речей, подібно до аксіом у геометрії. Далі Гоббс буде доводити, що правильні висновки неможливі, якщо пропустити початок міркування. Використовуючи принцип «*nosce te ipsum*» — знай себе, Гоббс починає з вивчення особливостей людського роду.

Отже, перша частина «Про людину» по відношенню до решти трактату є основою подальшого викладу. Можна сказати, що в ній Гоббс формулює базові теореми й визначає терміни. Згідно із своїми власними заувагами щодо ведення правильних міркувань, він ставить ціль дослідження держави і намічає основні етапи цього дослідження.

Початком його дослідження є людина, егоїстична природа якої призводить до стану війни всіх проти всіх. Людина честолюбна і бажає все більшої влади (Гоббс, 2000, с. 133). Однак через страх взаємного знищення люди починають бажати миру. І тут відразу постає питання, чому Гоббс на перше місце ставить саме негативний аспект у стосунках між людьми, який через страх самознищення призводить до створення держави, а не певну позитивну мотивацію. Щоправда, у викладі Гоббса такий висновок є цілком логічним

«На відміну від Аристотеля, який уважав людину істотою суспільною, Гоббс розглядає природну людину як індивіда, не зв'язаного ніякими соціальними узами» (Гусєв, 2003, с. 5). Якраз цей підхід Гоббса до розгляду людської природи як такої, безвідносно до соціального середовища є новаторським.

На думку Томаса Гоббса, всі люди рівні і мають подібні фізичні й інтелектуальні можливості. Але люди незадоволені своїм положенням і намагаються його покращити, використовуючи навколишнє середовище й інших людей. Це лише питання часу, коли люди намагатимуться вдовольнити свої потреби за рахунок інших. Оскільки люди від природи рівні, то вони однаково можуть претендувати на всі блага, до яких матимуть доступ. Так починається війна «всіх проти всіх». Або як ще Гоббс характеризує цей первісний або природний стан: «людина людині – вовк».

Життя людей в природному стані Гоббс описує як жахливе. Воно характеризується тотальною бідністю, невлаштованістю, постійною загрозою насильної смерті тощо. У стані «війни всіх проти всіх» ніщо не може бути названим справедливим чи несправедливим, правильним чи неправильним, хорошим чи поганим.

«Потрібно мати на увазі, що “природний стан” – це не опис (нехай навіть на рівні соціологічних метафор) якої-небудь конкретної історичної епохи чи форми людського життя. Це аналітична модель, яка дозволяє точно зафіксувати базовий тренд усього суспільного життя раннього Нового часу: крах старих, “природних” етико-релігійних форм регуляції людських відносин під впливом

нового буржуазного “раціонального” індивідуалізму, а разом з цим – і форм політичної і правової організації суспільства, які на них базуються» (Трунов, 2013, с. 7).

Зрозуміло, що Томас Гоббс не погоджується з класичною думкою, що людина є соціальною твариною, для спільного життя якої потрібно лише утвердити спільні закони, які приймуть всі. Філософ не згоден з думкою, що люди можуть любити один одного просто так і в однаковій мірі. «Дійсно, якби людина любила іншу людину за природним спонуканням, тобто як людину, то неможна було б вказати на жодне розумне обґрунтування для пояснення того, чому кожен не в однаковій мірі любить усіх людей, які рівною мірою є людьми, або чому кожен шукає спільноти тих, хто проносить йому більше шани і вигід, ніж інші» (Гоббс, 1989а, сс. 299-300).

Трунов А. А. вважає, що «значною мірою воно [вчення Гоббса про суспільство і державу] випливає з того розуміння людської природи, яке Гоббс розробив у своїх ранніх творах. Політична теорія Гоббса, яка ґрунтовно викладена в капітальній праці “Левіафан”, базується на діалектиці колективного, суспільно-державного і індивідуально-особистісного начал» (Трунов, 2013, с. 6).

Зрозуміло, що в такому положенні неможливе існування суспільства. Очевидно, що рівність Гоббс розуміє не як демократичний ідеал, а як відсутність організації і як свавілля. Держава є виходом із цього положення. Для існування суспільства потрібна загальна влада, яка забезпечить закон, який, своєю чергою, є умовою існування справедливості.

Гоббс виділяє природні закони – приписи, за якими вважається, що людині заборонено робити те, що згубне для її життя і що позбавляє її засобів власного збереження. Сукупність цих законів можна схарактеризувати як основу так званого природного права. Але проблему цього природного права, яка виникає в Гоббсовій політичній системі можна охарактеризувати так: «Природне право, яке панує у природному стані, Гоббс тлумачить як необмежене право кожної людини задовольняти свої потреби і боронити своє власне життя. Однак через

загальну ворожнечу, через неминуче зіткнення нічим не обмежених воľ це право стає позірним» (Гусєв, 2003, с. 5).

Основний природний закон полягає у вимозі прагнути миру і захищати себе всіма можливими засобами (Гоббс, 2000, с. 156). Другий природний закон — це те, що кожна людина може відмовитися від права на всі речі в тій мірі, яка необхідна в інтересах миру і самозахисту, і користуватися тим ступенем свободи відносно інших, який вона допускає у інших до себе. Людина може відмовитися від частини своїх прав, якщо вона отримує щось натомість.

Третій природний закон — це справедливість, яка полягає в тому, що люди повинні виконувати укладені ними договори. При тому, справедливість і несправедливість неможливі в стані війни до тих пір, поки існують побоювання, що інша сторона не виконає обіцянку (Гоббс, 2000, с. 166). Отже, потрібна вища влада, яка зможе забезпечити виконання договорів.

Усі природні закони підсумовуються правилом «не роби іншому того, що ти не хотів би, щоб було зроблене тобі» (Lloyd & Sreedhar, 2020). Ці закони зрозумілі, вічні і їх легко виконувати. «Наука про ці закони є істинна і єдина моральна філософія. Тому що моральна філософія є не що інше, як наука про те, що таке добро і зло в учинках і людському суспільстві» (Гоббс, 1989а, с. 123). Однак через те, що в людей є різні погляди на добро і зло, виникають суперечки, які призводять до війни. Проте всі люди згодні з тим, що мир є добром, а прагнення миру є моральною чеснотою.

В кінці Гоббс уводить поняття «особи», яка означає представляти певні дії, як належні цій особі. Особи бувають природні, коли дії людини розглядаються як її власні, або штучні, коли вони представляють слова або дії іншого. Також Гоббс вводить поняття «довірителя» і «представника», які знадобляться йому в другій частині трактату, де буде йтися про державу. Представник діє від особи довірителя, тобто він користується правами довірителя. Останній несе відповідальність, як той, від чиєї особи здійснюється дія. Представник може представляти багато осіб. Також більшість може бути представником загалу, як це відбувається при голосуванні.

Складно не погодитися з Расселом, що виклад Гоббса є поспішним, адже питання про людину складно вмістити в п'яту частину трактату на іншу тему. Утім, важливо, що Гоббс звертає увагу на те, що без послідовного вивчення людини неможливе розуміння таких людських явищ, як держава. Він уникає містичних і міфологічних пояснень і науково приступає до вивчення людини. «Він [Гоббс] цілком вільний від марновірства; він не сперечається про те, що сталося з Адамом і Євою під час гріхопадіння. Він ясний і логічний; його етика, правильна вона чи неправильна, цілком зрозуміла і не використовує яких-небудь сумнівних концепцій» (Рассел, 1995, с. 602).

На думку В. С. Нерсисянца, «у Гоббса відсутня ідея правового закону як форми свободи в цивілізованому, громадянському стані. Свобода людей в трактовці Гоббса – це синонім природного права і стану війни, які він критикує. Замість цієї свободи він визнає і буквально підносить до божественного рангу свободу держави і суверенної влади. За змістом Гоббсової концепції, для досягнення громадянського стану і миру людей потрібно позбавити природних прав і свобод, і наділити ними лише державу» (Нерсисянц, 2009, сс. 277-278).

Гоббс підходить до необхідності вищого сюзерена через формулювання природних законів. Саме жах спонукає людей до укладання угоди, яка переводить людей з природного стану незахищеності і війни всіх проти всіх до громадянського стану, який забезпечує їхнє мирне співіснування. Невипадково, що Гоббс порівнює державну владу, яка потрібна для підтримки порядку і миру, з Левіафаном – міфічним морським чудовиськом. Люди укладають угоду, передаючи сюзерену право на насилля. Тобто тільки держава може користуватися насиллям для відновлення миру. «Однак, ясно видно, що “суспільний договір” укладений не підданими з правителем, а підданими між собою. Правитель залишається за рамками договору єдиним хранителем тих прав, від яких відмовилися піддані, а, відповідно, єдиним, хто зберіг всі початкові права» (Реале & Антисери, 1996, с. 317).

За Гоббсом, правитель має спиратися на вищеописані природні закони, коли буде формулювати свої закони. Сюзерен сам має прийти до цих законів,

оскільки вони продиктовані розумом. Ідея Левіафана полягає в тому, що він має лише забезпечувати нагляд за виконанням законів розуму.

Елементом Гоббсової теорії, який зазвичай викликає суперечки, є застосування образу біблійного Левіафана. Цей символ несе велике емоційне навантаження, і тому, в певному сенсі, раціональні міркування Гоббса відходять у тінь цього сильного образу. Німецький правознавець і політичний теоретик К. Шмітт уважав, що цей символ двояко вплинув на сприйняття праць Гоббса, оскільки Левіафан є втіленням абсолютного зла (Шмітт, 2006, сс. 107-110).

Громадянський стан, за Гоббсом, є головним організаційним фактором цивілізації. Громадянський стан, як і держава, яка йому відповідає, створюються штучно завдяки об'єднанню багатьох людей в єдиний політичний організм. Левіафан є втіленням цього політичного організму в одній особі. «Так народжується той великий Левіафан, або точніше (висловлюючись шанобливіше) той смертний бог, якому ми, перебуваючи під владою безсмертного Бога, завдячуємо своїм миром і захистом» (Гоббс, 2000, с. 187).

Гоббс так визначає суверена: «Той, хто є уособленням загалу, називається сувереном, і про нього говорять, що він має верховну владу, а всякий інший є його підданий» (Гоббс, 2000, с. 188). До того він пише, що «держава – це єдина особа, відповідальною за дії якої зробила себе шляхом взаємного договору множина людей, аби ця особа могла використовувати всю їхню могутність і можливості так, як вважає за потрібне задля їхньої злагоди і загального захисту» (Гоббс, 2000, с. 188).

Спосіб, яким людина переходить у громадянський стан можна описати наступним чином: «Реалізацію природних прав людей бере на себе створена ними держава, але робить це у такий спосіб, що фактично позбавляє своїх громадян усіх прав, крім права на мирне існування. Заради забезпечення миру і права на життя люди, на думку Гоббса, мають віддати всі інші права державі» (Гусєв, 2003, с. 5). Тобто, люди, укладаючи угоду, відмовляються від своїх природних прав, а головне – від свободи, адже вони все одно не можуть їх

самостійно захистити. Як вже було сказано, суспільна угода укладається через жах і з необхідності.

Аспект того, що люди укладають угоди між собою, а не з правителем, є дуже важливим. По-перше, завдяки цьому люди об'єднуються в спільноту – народ. По-друге, правитель, який стоїть над цим народом, стає окремим суб'єктом, який має окремі права і обов'язки. З одного боку, логіка тут полягає в тому, що встановлювати правила може лише вищий суб'єкт. Люди самі по собі, можливо, і могли б визначити правила співжиття, але, на думку Гоббса, вони точно не можуть жити за цими законами. Потрібна вища інстанція, яка буде слідкувати за виконанням законів. Таким чином, сюзерен є гарантом виконання договору між людьми. Крім різноманітних прав, від яких відмовляються люди перед законом сюзерена, вони в першу чергу відмовляються від права забирати життя. Монополія на насилля є головним правом сюзерена, завдяки якому він забезпечує утримування миру.

У Гоббсовій державі вимальовується доволі безрадісне життя з погляду сучасного лібералізму. З іншого боку, Гоббс намагається описати не тиранію, а державну організацію, в якій люди зобов'язані виконувати приписи закону.

Також варто відмітити, що питання міжнародних відносин у Гоббса було складним, адже, між собою, держави, по суті, знаходяться в природному стані війни всіх проти всіх. Таким чином, за Гоббсом неможливі міжнародні договори та міжнародне право.

Важливою частиною «Левіафана» Гоббса є розмисли про місце релігії в державі. У цілому, інтерпретація Гоббсового ставлення до релігії є проблематичною. З одного боку, він намагається показати, що його політична теорія відповідає основним християнським догматам. А з іншого боку, віра стоїть у протиріччі з владою «смертного бога», яка має бути абсолютною (Lloyd & Sreedhar, 2020). Як і свою політичну теорію, основи релігії Гоббс також висновує з особливостей природи людини (Мееровский, 1975, с. 171). При тому, Гоббс постійно звертається до Писання, як до одного з джерел обґрунтування, наприклад у праці «Про свободу і необхідність» (Гоббс, 1989b).

Цікаво відмітити, що Гоббс, так само, як і корінь державного об'єднання, саме в емоції страху вбачає один із емоційних коренів релігії (Мееровский, 1975, с. 172).

Християнство безумовно ставить спасіння вище, ніж мирські справи. Справжній християнин не повинен боятися смерті, адже турбота про душу є важливішою за турботу про життя. Зрозуміло, що таке ставлення суперечить засобам примусу сюзерена. Адже без влади над життям людей правитель не зміг би виконувати своє основне завдання. Таким чином, якщо піддані не бояться сюзерена, то він не матиме контролю над народом, що може призвести до повстання.

Тому для Гоббса було важливо обґрунтувати таку богословську концепцію, в якій є місце повній покорі світським властям. Філософ стояв на позиціях, що всю відплату за вчинки в цьому світі людина й отримує в цьому світі. Ніяких покарань чи нагород після смерті немає. Людина вмирає повністю в разі смерті. Церква не має впливу на душу в чистилищі. Ідею про воскресіння мертвих Гоббс розумів буквально, тобто Страшний суд відбудеться після другого пришествя і повного воскресіння мертвих. Ніякої проміжної стадії немає. Ця позиція була дуже важливою для Гоббса, через яку, зрозуміло, він не мав гарних стосунків з церквою. Клерикальна і монархічна реакція на вчення Гоббса була доволі ворожнечею (Соловьев, 1983, с. 226).

Значення «Левіафана» полягає в тому, що цей трактат дав початок сучасній політичній філософії. Частина «Про людину», крім згаданого вже зв'язку з емпіризмом, важлива своєю «земною» етикою, яка не потребує божественної санкції. У розмові про сприйняття ми можемо бачити ідеї, які будуть краще розвинуті у сенсуалізмі Локка.

На думку К. Скіннера саме Томас Гоббс сформулював сучасне поняття держави (Цанава, 2019, с. 550). Продовжуючи цю думку, можемо сказати, що саме Гоббс заклав розуміння держави як надпартійної і надрелігійної форми суспільного життя, в основі якої лежить суспільна угода.

Гоббс виділяє три основні форми державної влади: монархію, аристократію і демократію. Однак, на його думку, кращою є абсолютна монархія, оскільки саме вона відповідає уявленням Гоббса про сутність цієї влади.

Можна також сказати, що Томас Гоббс заклав концепцію поліцейської держави (Абукарова, 2015, с. 150). Так, головним завданням Левіафана є встановлення миру, спокою і безпеки, однак Гоббс суттєво обмежує свободу людей заради миру та їхньої безпеки. Цікаво, що публікація «Левіафана» отримала прихильну реакцію з боку Олівера Кромвеля, лідера Англійської революції (Трунов, 2013, с. 5).

Цікавою особливістю вчення Гоббса є те, що «... саме за умов державного життя, на думку філософа, повною мірою можуть реалізуватися ті вічні й незмінні закони природного права, що їх не змогли через вади власної натури реалізувати у природному стані люди» (Гусєв, 2003, с. 5).

Для Томаса Гоббса держава є способом реалізації раціональних ідеалів людського співжиття. Тільки утворення цього штучного об'єднання дозволяє людям почати переслідувати суспільні, а не лише приватні інтереси.

У той же час, Томас Гоббс передбачив випадок, коли громадянин не повинен підкорюватися верховній владі. Якщо сюзерен не здатен виконувати свою частину договору, тобто захищати життя своїх підданих, то громадянин звільняється від обов'язку коритися державній владі. «Так що, якщо людям здається, що порушення законів принесе їм більше благо або менше зло, ніж їх дотримання, вони охоче їх порушують» (Гоббс, 1989а, с. 327).

Гоббс виділяє три передумови для початку заколотів. По-перше, повинні бути наявні вчення проти миру. По-друге, схильності тих, хто поділяє вчення проти миру, до відділення і до зброї. По-третє, спосіб повстання (Гоббс, 2001, с. 158). Крім того, для початку самого повстання потрібна надія на його успіх. Для цього також потрібні: кількість людей, зброя, взаємна довіра і вожді (Гоббс, 2001, с. 167).

Підсумовуючи, можна послатися на думку В. Гусєва, який дає таку загальну оцінку політичній теорії Томаса Гоббса: «Незважаючи на всі ці

моральні обґрунтування, головна вада Гоббсової теорії полягала, однак, не в тому, що він, намагаючись подолати загрозу війни, вбачав у сильній державній владі гаранта безпеки й миру, а в тому, що єдиною альтернативою анархії і війні, на його думку, може бути лише політична диктатура , нічим не обмежена абсолютна влада» (Гусєв, 2003, сс. 5-6). Таким чином, ми можемо розглядати політичну теорію Джона Локка як працю над помилками Томаса Гоббса.

РОЗДІЛ II. Політична система Джона Локка

Джон Локк (1632 – 1704) – британський філософ Нового часу. Його філософію характеризують як емпіричну і сенсуалістичну. Його головною філософською працею була «Розвідка про людське розуміння», а політичною – «Два трактати про врядування».

У своїх працях Дж. Локк закладає основи нової концепції держави. Як зазначено, основною працею Джона Локка щодо проблеми політики є «Два трактати про врядування». Цей твір складається з двох книг. Автор говорить, що це перша і третя частини, а друга (основна і найбільша) не була дописана, але через політичну ситуацію йому прийшлося випустити працю незакінченою.

В першому трактаті Локк полемізує з роботою сера Роберта Філмера «Патріарх», в якій автор намагається довести абсолютну монархію і природну несвободу людей. Сер Роберт у своїй розлогій роботі не приводить жодного дійсного, несуперечливого доказу. Як зауважує Локк, він намагається довести свою точку зору лише багатократним повторенням своєї думки в різних місцях своєї книжки.

У другій книзі Локк викладає й доводить власні погляди на правління. В ній постулюється, що людина від природи вільна, а будь-яке державне правління – це суспільна угода.

Сукупність понять і категорій, що використовує Локк у своїй праці, формується під впливом політичної та полемічної ситуацій у суспільстві того часу. Значна група людей намагається обґрунтувати абсолютну монархію, довести, що вона дана як божественне право. Усіх же інших людей вважають рабами, природно невольними. І тому Локк починає з критики, він прямо звертається до праці Роберта Філмера, а відтак йому доводиться застосовувати категоріально-понятійний апарат свого опонента.

Одним із головних таких понять було поняття природного закону. Природний закон – це той закон, яким керується людина, знаходячись у природному стані. Оскільки людина є вільною, вона повинна охороняти своє

життя і народжувати та виховувати нащадків. Це оголошується благом. Виходячи із знання природного закону, люди, незалежно від походження і місця проживання, знають про нього як про певні моральні істини (Грицишина, 2013). Людина, що нападає на власність, свободу або діє проти блага іншої людини, стає ворогом останньої. Між ними настає стан війни.

Стан війни виникає між людьми, одна або двоє з них зазіхають на те, що за природним правом належить іншому. Тоді постраждалий має право застосувати силу проти свого кривдника, навіть позбавити його життя (Лок, 2001, сс. 138-139).

Будь-яке завоювання є насиллям, шляхом війни, насильницьким захопленням власності та життя переможених. Воно не може бути підставою політичної влади. Завойовник завжди буде знаходитися в стані війни до переможених. Він не зможе нав'язати свою владу нащадкам переможених (Лок, 2001, сс. 224-225). Тобто, завоювання не може бути способом, за яким утворюється держава (Лок, 2001, с. 189).

Узурпація влади є «своєрідним домашнім завоюванням», вона має місце тоді, коли хтось заволодіває тим, на що має право інший. Узурпація являє собою тільки зміну осіб, а не форму правління. Якщо ж узурпатор поширює свою владу за межі того, що визначається законними правами правителя, то це вже є тиранією (Лок, 2001, с. 197).

Деспотична влада є виродженням влади, коли у однієї людини або в групі людей зосереджується сила, яка намагається відняти приватну власність у інших людей або розпоряджатися життям і смертю підданих, не маючи на те законного права; деспот — це правитель, який вважає себе понад законом, не підкорюється нормам, встановленим суспільством, але при цьому вимагає їх виконання від інших. Така людина або група людей, по суті, переходить у стан війни по відношенню до суспільства, тому народ має право таку владу знищити (Лок, 2001, с. 203).

Тиранія є здійсненням влади, на яку ніхто не має права, тобто поза правом. Це влада задля власних інтересів. Тиран — це правитель, який в основу своїх дій кладе не закон, а власну волю (Лок, 2001, сс. 236-237).

Для Джона Локка людина від природи є вільною, вона має право на ту власність, яка потрібна їй для забезпечення життя, але, за природним законом, вона не може брати з природи те, що їй не потрібне. Необхідною умовою власності є те, до чого людина приклала свою працю. Саме труд є тим, що від природи належить людині, тому він є ознакою власності людини на певну річ, взятую з природи.

Такий стан людини називається природним. В ньому кожна людина захищає власними силами свої права. Природний стан – це стан людини, яка перебуває поза суспільством, яка може володіти тільки тим, чим користується і що потрібне їй для життя. У природному стані людина вільна (Лок, 2001, с. 131).

Цікавим є питання, чи Локк розуміє природний стан буквально чи лише як мисленевий експеримент. Цілком слушним є запитання, чи справді люди колись перебували в такому стані? На це Локк відповідає: по-перше, оскільки «... всі державці та правителі незалежних урядів у цілому світі перебувають у стані природи, то, зрозуміло, на землі завжди було і завжди буде так, що в цьому стані перебуває величезна кількість людей» (Лок, 2001, с. 136). «Але, крім цього, - пише він далі, - я ще стверджую, що всі люди за своєю природою перебувають у цьому стані і залишаються в ньому доти, доки за власною згодою не зроблять себе членами певного політичного суспільства; і я не маю сумніву, що в ході цієї розвідки я зможу переконливо це довести» (Лок, 2001, с. 137).

Локк виділяє фундаментальні права, які кожен індивід має від природи: право на життя, свободу і власність. Свобода займає особливе місце в цій тріаді, оскільки інші два базові права можна вивести з неї. Свобода необхідно доповнюється правом розпоряджатися своїм життям і своїм майном. «У цьому сенсі кожне з прав можна розглядати як різновид свободи» (Гусєв, 2001, с. 35).

Локк зауважує: «Але, хоч це є станом свободи, це все-таки не стан свавілля, бо, хоча людина в цьому стані має безконтрольну свободу розпоряджатися своєю

особою та майном, вона все ж не має свободи знищувати себе чи будь-яке інше створіння, підвладне їй, крім тих випадків, коли більш гідне його використання, ніж просте збереження, вимагає цього» (Лок, 2001, с. 132).

Оскільки людина хоче захистити своє майно, а також люди від природи прагнуть жити разом, то вони об'єднуються в політичні суспільства. З того часу верховна влада належить суспільству, а його члени називаються народом. На думку Анастасії Біряєвої, Джон Локк велику роль відводив зв'язку свободи особистості й приватної власності. Таким чином, він підтримував буржуазне суспільство, яке якраз народжувалося (Биряева & Севанькаева, 2017, с. 5).

Т. Фаулер також писав, що ідеї Локка представляли інтереси буржуазії, з характерним для неї прагненням до політичної і громадянської свободи (Ковалев, 2018, с. 206).

Цікавим є виправдання Локком права на власність. На його думку, кожна людина має право на речі, до яких вона доклала свою працю. Наприклад, дика пшениця не є чиеюсь власністю, доки хтось не збере врожай. Приватна власність є настільки важливою, що нам навіть варто миритися з нерівним її розподілом. За Локком, роль влади полягає в захисті плодів труда, держава має захистити від зловживань (Васильєв, 2019, с. 6).

«Саме покладання праці в основу будь-якої приватної власності дозволило Локку злити в єдине три основні природні права людини» (Солов'єв, 1983, с. 246).

З міркувань зручності, оскільки всі люди не можуть постійно застосовувати свою владу, вони її делегують певному владному органу. У первісних політичних суспільствах таким органом ставав вождь племені, який до того ж був батьком родини, тому що його дітям було зручно делегувати верховну владу саме йому, оскільки вони звикли до його батьківської допомоги і ради, поки були неповнолітніми. У ті часи майже не було необхідності в законах, бо вождь вирішував усі конфлікти «на місці».

Згодом, коли кількість людей в суспільстві зростала, постала необхідність створення законів, які б регулювали поведінку людей, оскільки вже не було

можливості вождю вирішувати всі конфлікти, що виникають. За Локком, закони є необхідною умовою реалізації свободи. «Метою закону є не скасування чи обмеження свободи, а її збереження та розширення» (Лок, 2001, с. 159).

Хоча люди відмовляються від права силою впливати на інших людей на користь держави, вони залишають за собою право оцінювати дії інших і ставитися до них відповідно (Локк, 1985, с. 407).

Джон Локк відомий своїм обґрунтуванням ідеї широкої толерантності. Питання релігійної толерантності набуло широкого інтересу в Європі XVII ст. (Uzgalis, 2020). На його думку, релігійна толерантність випливає з принципу природної свободи. Він обстоює ідею толерантності передусім в трактаті «Дослід про віротерпимість» (1667), а також у «Листі про толерантність» (1685 - 1686). Зацікавленість філософа у цій темі пояснюється переслідуваннями тих, хто не належали до англіканської церкви після Реставрації. Питання толерантності слід розглядати у зв'язку з іншими політичними працями філософа, оскільки вони утворюють єдину понятійну систему (Гусєв, 1999, с. 78).

Свобода є базовим концептом політичної теорії Локка. Як зауважує Е. Соловйов, «той важливий аспект правової концепції Дж. Локка, згідно з яким людина лише за умов свободи сумління й покликання (вільного визначення своїх життєвих цілей) може повною мірою реалізувати своє право на життя і власність, вільно розпоряджатися ними, не був систематично й експліцитно розвинутий Дж. Локком в його “Трактатах”, і лише в “Листі про толерантність” цей аспект набуває повного розвитку» (Гусєв, 1999, с. 78).

Цікавою є аргументація Локка щодо причин нетолерантності. Християнство, беззаперечно, проповідує терпимість, але суперечки, які призводять до найбільших конфронтацій, якраз точаться навколо релігійних питань. Релігійні війни, нетерпимість і переслідування інакодумців часто виникають унаслідок спорів навколо догматичних відмінностей. На думку Локка, головна проблема тут полягає в тому, що релігійні і громадянські інтереси часто-густо змішуються, одні виправдовуються через інші, власне тому й виникає підґрунтя для нетерпимості (Гусєв, 1999, с. 78).

На думку філософа, релігійні переконання є цариною свободи для кожної людини. Віра не може визначатися або обмежуватися державними спонуканнями, тим паче насиллям. Тільки кожна окрема людина вирішує для себе ці питання (Гусєв, 1999, с. 79). Таким чином, Локк розділяє сферу державного і сферу релігійного. У ліберальному суспільстві ці сфери не повинні перетинатися. Із цього виникає ще один наслідок. Оскільки сфера державного впливу обмежується добробутом громадян, то тільки в цих питаннях влада може застосовувати примус і насилля. Ліберальну позицію можна виразити словами: «Свобода індивіда закінчується там, де починається свобода іншого» (Гусєв, 1999, с. 80). Це прекрасно стосується питань суспільного життя, але ніяк не може стосуватися свободи совісті. Таким чином, ліберальна держава також повинна відмовитися від державної ідеології.

«Говорячи про живого суб'єкта правопорядку, Локк завжди має на увазі ізольованого індивіда, який шукає приватного зиску. Так і суспільне життя він змальовує радше як мережу майнових відносин, у які вступають звичайні власники товарів, які є особисто вільними власниками власних своїх сил і майна» (Солов'єв, 1983, с. 242).

Соціальна філософія Дж. Локка утверджувала погляд на людину як вільну за своєю природою і призначенням істоту. Свобода є основою суспільного буття. Життя, кероване розумом, — це шлях досягнення щастя, який не суперечить свободі, а навпаки, розширює її рамки.

Політична влада — це передача тієї влади, яка має людина в природному стані певним органам, які будуть мати законодавчу, виконавчу і судові влади. А тому суб'єкт політичної влади не може мати її більше, ніж кожна людина в природному стані.

Джон Локк є одним із перших теоретиків розділення влади (Биряєва & Севанькаєва, 2017, с. 3). Локк каже, що в державі повинні розділитися три гілки влади, щоб уникнути зловживань. Наступні три види влади Локк пропонує ясно розрізняти, тому додатково на них наголошує в Главі XV другого трактату. Він каже, що не потрібно ці види влади змішувати, бо інакше виходить таке хибне

уявлення, як у Роберта Філмера. Це законодавча влада, виконавча влада і федеративна влада. Як ми бачимо, поділ влад у Локка є дещо незвичним порівняно із сучасними уявленнями про такий поділ, оскільки у нього відсутня судова влада як окрема гілка.

Законодавчій владі, на думку філософа, немає необхідності бути постійним органом. На додаток, це дає можливість її членам зловживати повноваженнями. Законодавчий орган повинен скликатися не певні терміни з певною періодичністю, яка має бути зазначена в конституції, тобто в законі суспільства. Законодавчий орган скликається або за волею народу, або за волею виконавчої влади. В обох випадках скликання відбувається за посередництвом виконавчої влади, оскільки немає можливості заздалегідь передбачити усі випадки (під час написання конституції), коли буде потрібно скликати законодавчий орган, адже потреба може з'явитися непередбачено.

Однак законодавча влада, за Локком, повинна залишатися верховною у всіх випадках (Лок, 2001, с. 163).

Оскільки потреба у деякому важливому рішенні може виникнути непередбачено, а законодавчий орган не може – що впливає зі здорового глузду – миттєво вирішити проблеми, то виконавча влада необхідно повинна мати можливість виходити за межі закону, аби діяти в цей момент на користь суспільства. Таке розширення повноважень виконавчої влади називається прерогативою, і дії ці повинні проводитися тільки на благо.

Однак, на думку Локка, прерогатива є небезпечною, адже це, по суті, простір для зловживань, хоча вона є необхідною. Прерогатива суперечлива і не визначена чітко. А тому, зазначає Локк, її межі визначаються народом: хорошому правителю, який в першу чергу думає про благо народу, звичайно буде надано широку прерогативу; з часом, межі його повноважень можуть розширюватися. При чому це не означає, що наступний правитель буде мати таку саму широку прерогативу, отримай він владу за спадком чи виборним чином.

Усі люди в суспільстві залишаються рівними і вільними в межах закону. Це й називається у Локка свободою. Адже й у природному стані люди обмежені

природним законом. Люди, які здійснюють вищу владу, не звільняються від виконання законів і на рівні з іншими мають залишатися в межах закону.

Отже, можна виділити найважливіші політичні ідеї Джона Локка: недоторканність прав і свобод особистості, недоторканність приватної власності, ідея природного стану і договірна теорія походження держави, представницька форма держави, ідея розподілу влад, ідея толерантності і свободи віросповідання. Надзвичайно важливою ідеєю було обстоюване Локком право народу на революцію. Серед ліберальних ідей Локка варто також відзначити ідею рівності чоловіків і жінок у родині, а також його переконання у тому, що рабство не може бути виправданим. Найгірша формою правління, за Локком, є абсолютна монархія.

Ідеї Локка вплинули на подальший розвиток політичної ідеології. Так, теорія природних невідчужених прав людини була підтримана Джефферсоном і іншими ідеологами американської революції. Ці ідеї також увійшли у французьку Декларацію прав людини і громадянина 1789 р. (Максименко, 2015, с. 3). Томас Джефферсон і Джон Адамс були переконаними локкіанцями, які користувалися майже тими ж самими ідеями при укладанні «Декларації про незалежність», які Джон Локк висловлював у Другому трактаті про врядування (Гусєв, 2004, с. 41).

Вплив ідей Локка був надзвичайно широким. Його політичну теорію розглядають учені різних політичних шкіл і напрямків. Ковальов А. В. аналізує рецепцію Локка в американській і англійській історіографії. У першу чергу, його ідеї пов'язують з народженням буржуазного погляду на життя (Соловьев, 1983, с. 240), зокрема з індивідуалізмом. Також дослідники намагаються виявити вплив ідей Локка на європейське і американське Просвітництво (Ковалев, 2018).

Хоча зарахування Локка до когорти ідеологів буржуазії є проблематичним. Так, Стівен Дворец підкреслює теїстичний характер лібералізму Локка. Він вважає, що релігійні переконання філософа не можуть бути відокремлені від його політичної теорії. Саме усунення Бога з рівняння робить Локка «буржуазним» (Гусєв, 2004, с. 45).

РОЗДІЛ III. Порівняння політичної філософії Гоббса і Локка

ПОДІБНІ РИСИ

Обидва виходять з природи людини, тому приділяють багато уваги її дослідженню. Їхнє розуміння людини має емпіричний характер. Обидва починають свою політичну теорію з опису природного стану. Причому розуміння як природи самої людину, так і того стану, який відповідає цій природі, як у Гоббса, так і у Локка суттєво відрізнялися від традиційних уявлень.

В античній і середньовічній політичній філософії було зовсім інше розуміння природного стану людини. На той час уважалося, що природним для людини є саме суспільне життя, а сама людина розглядалася як «політична тварина». Полісна і общинна організації були звичним станом для давніх греків і середньовічних європейців. У Новому часі, навпаки, почали вважати, що природним для людини є бездержавний стан. Таким чином, утворюючи держави і переходячи в громадянський стан, люди вчиняють штучну дію (Трунов, 2013, сс. 10-11).

Томас Гоббс і Джон Локк обидва вважали, що метою держави є мирне співіснування людей. Вони дуже відрізнялися в розумінні методів досягнення цієї мети, однак можемо виділити спільні передумови, необхідні для обох цих філософських систем. Так В. Гусєв виділяє три загальні принципи, на яких будувалася філософія миру (Гусєв, 2003, сс. 3-4). По-перше, це раціоналізм як віра у торжество людського розуму. По-друге, це концепція природного права, згідно з якою існує набір основних прав і законів, який можна відкрити за допомогою розуму. По-третє, це договірна теорія походження держави, яка говорить про те, що держава створюється шляхом укладання людьми уявного договору. Ці принципи актуальні для політичних систем як Гоббса, так і Локка.

Гоббс був одним із перших філософів, який почав розглядати проблему миру як політико-правову. Згодом його підхід підхопив Джон Локк. Тому не дивно, що їхні системи є подібними, оскільки, крім вищезгаданих принципів,

Джон Локк також користується понятійним апаратом, запозиченим у Томаса Гоббса.

Гоббса і Локка вважають першими політичними теоретиками, які висунули ідею суспільного договору. Це є центральним поняттям для їхніх політичних концепцій. Як ми показали, Гоббс сприймав суспільну угоду як більш гіпотетичну ситуацію, а Локк, здається, як таку, що може існувати і існує реально. Після них багато інших філософів користувалися цим поняттям, зокрема Жан-Жак Руссо і Еммануїл Кант.

Наприклад, Джон Ролз так ставить своє завдання в книжці «Теорія справедливості»: «Я намагатимусь узагальнити і представити у вигляді теорії високого ступеня абстракції традиційну теорію суспільного договору, яку висували Локк, Руссо і Кант» (Ролз, 2010, с. 15).

Поняття миру є вкрай важливим для Гоббса, а завданням його нової політичної науки якраз і було досягнення громадянського миру (Гусєв, 2003, с. 5).

Ідеї природного стану, природного закону і суспільної угоди запозичені Локком у Гоббса. Обидва філософи пов'язують війну з природним станом, а створення держави, тобто перехід до громадянського стану, вважають шляхом подолання війни і переходу до миру (Гусєв, 2003, с. 7).

І для Гоббса і для Локка війна є можливістю, яка притаманна природному стану. Хоча перший вважає мир чимось незвичним для природного стану, а другий – війну. Таким чином, для обох саме держава є засобом забезпечення миру.

Обидва дають раціональну концепцію держави, яка не заснована на божественному праві. Е. Соловйов характеризує концепцію Гоббса як «намагання на нерелігійній (світсько-раціоналістичній) основі побудувати апологію сильної, централізованої держави, яка забезпечуватиме громадянський мир» (Соловьев, 1983, с. 223). Потрібно відмітити, що раціональна політична теорія Локка дещо суперечить іншими філософським працям, у яких філософ обстоював принцип емпіризму (Гусєв, 2005, с. 15).

Обидва філософа, далі, обґрунтовували право народу на повстання. Локк убачав можливість повернення людей, якщо їх не вдовольняє влада, до природного стану задля укладання нової угоди. Гоббс також виправдовував можливість революції, якщо сюзерен не виконує свій головний обов'язок – забезпечення миру в державі.

Е. Шульц ставить Томаса Гоббса в один ряд з Аристотелем, Н. Макіавеллі і Ф. Беконом як теоретиків політичної теорії соціального протесту. Автор висловлює думку, що їхні напрацювання настільки фундаментальні в цьому питанні, що подальші дослідження проблеми, по суті, є повторенням і розвитком їхніх ідей (Шульц, 2014, с. 123).

НЕПОДІБНІ РИСИ

В. Гусєв вказує, що, порівняно з Гоббсом, найбільш серйозний крок у теорії війни і миру робить саме Джон Локк (Гусєв, 2001, с. 7). Як зазначено, англійський філософ багато запозичив у Томаса Гоббса. Він користується тими ж поняттями, зачіпає ті ж теми, але дає їм іншу інтерпретацію. Ми спробуємо детальніше розібрати ці особливості нижче.

У своїх творах Локк іноді полемізує з Гоббсом і його послідовниками, що дає нам певне право розглядати філософів як опонентів (Зайченко, 1973, с. 25).

На думку Гоббса, природний стан – це стан війни всіх проти всіх. Держава обмежує свободу громадян для того, щоб забезпечити їхню безпеку. Навпаки, Локк вважає природний стан станом свободи. Держава і закон забезпечують реалізацію свободи. Зрозуміло, що в обох війна є негативним явищем. Але в Гоббса війна починається, коли люди хочуть розширити рамки своєї свободи, тобто через свавілля. А у Локка війна є протиприродним явищем, адже зазіхає на свободу і життя людей.

Як було сказано, Локк розходиться з Гоббсом у розумінні природного стану. Він не погоджується з концепцією «війни всіх проти всіх» і вважає, що природний стан характеризується максимальною свободою і рівністю. У цьому стані панують природні закони, які є обов'язковими для виконання.

«Концентрованим виразом цих законів є природне право (право на життя, власність і свободу). Свобода, однак, не означає сваволлю, необмежену волю робити що завгодно, як це вважав Т. Гоббс – вона має обмежуватися тим, що людина не має права зазіхати як на власне життя, так і на життя інших людей» (Гусєв, 2003, с. 7).

Видається, що Джон Локк розумів природний стан більш-менш буквально, тобто як стан, який реально може існувати і існує на даному етапі історичного розвитку людства. Для підтвердження цього, як було вказано вище, він наводить приклади первісних суспільств з творів мандрівників і стан лідерів держав, які між собою також перебувають в природному стані, оскільки між ними немає політичної організації. Навпаки ж, Гоббс розумів природний стан як гіпотетичний, подібно до сучасного розуміння такого стану як розумового експерименту.

Джон Локк вказує на вигоди, які індивід отримує при переході в громадянський стан такі, як захист життя і майна. Гоббс же на перше місце ставить страх, який робить перехід до громадянського стану необхідністю (Юдін, 2017).

По суті, Джон Локк уважав мир необхідною умовою природного розуму, у той час як Гоббс, не бачив способу забезпечення миру в природному стані. Для Гоббса саме держава була засобом забезпечення панування розуму в суспільному житті. Різниця їхніх підходів полягає в тому, що Локк пропонував організацію між людьми, а Гоббс сподівався на організацію над людьми.

Локк висуває концепцію природних прав, а Гоббс заперечує їхнє існування.

На думку Цанава Б. З. центральне місце в концепції Гоббса займає поняття свободи, яке він розвивав під впливом подій громадянської війни в Англії XVII ст. (Цанава, 2019, с. 550). Коріння Гоббсового розуміння слід шукати в італійському Ренесансі й ідейній рецепції Аристотеля. Джон Локк також був активним учасником в політичному житті своєї країни. Він був свідком подій Славної революції, а також членом партії вігів. Його «Два трактати про

врядування» мали на меті виправдати право народу на парламент у політичній боротьбі з королем Яковом II (Шарифжанов, 2017, с. 2).

Локк започаткував ліберальну філософію. Гоббс, можна сказати, був теоретиком тоталітаризму і поліцейської держави. Як було сказано, політична філософія Гоббса по духу підходила протекторату Олівера Кромвеля. «Основна відмінність полягає у тому, що Локк є прибічником ліберального індивідуалізму, а Гоббс виступає завзятим прихильником абсолютизму» (Коваленко, 2012, с. 102).

Насправді, для Гоббса не є важливим, яка саме форма правління встановлена в державі, оскільки головним є, щоби влада була необмеженою. Звичайно, таке легше реалізувати в особі монарха. Навпаки ж, для Локка є принциповим представницький устрій, оскільки він обмежує і контролює владу монарха. Тому найкращою формою правління є парламентська республіка, в якій найменше можливостей одній особі зловживати владою.

Локк розробив власну концепцію розподілу влад, подібно до тричленного розподілу Монтеск'є. Якщо у Локка законодавча і виконавча влади мають бути розділені, щоби обмежити зловживання, то у Гоббса, навпаки, законодавча і виконавча влади об'єднанні, щоби забезпечити її абсолютність.

Г. Лампрехт вбачав відмінність між Гоббсом і Локком у розумінні стабільності політичної системи. Перший уважав, що стабільне правління досягається шляхом обмеження прав народу, а другий, навпаки, уважав, що стабільне правління досягається шляхом обмеження прав влади (Ковалев, 2018, с. 207).

На відміну від Гоббса Джон Локк бачив можливість забезпечення миру не тільки всередині держави, а також у міждержавних стосунках. Вони обидва підходили до питань міжнародної політики по аналогії з індивідами. Держави між собою, так би мовити, знаходяться в природному стані. Томас Гоббс не розробив це питання в своїй політичній теорії. Держави на його думку, між собою перебувають в стані війни всіх проти всіх, оскільки над ними немає вищого органу.

У Локка ж відкритий шлях забезпечення міжнародного миру через створення міжнародних організацій. Державам між собою потрібно укласти угоди, які приведуть до створення міждержавної політичної організації, подібно до того, як проблема миру вирішується між індивідами (Гусєв, 2003, с. 8). В. Гусєв підсумовує: «Ця думка вінчає розвиток теорії суспільного договору щодо міжнародних відносин у XVII ст. і відкриває перспективу для майбутньої ідеї миру» (Гусєв, 2003, с. 8).

Дуже цікавою є робота Д. І. Кірюхіна, в якій він намагається показати, що протиставлення Локка і Гоббса як антагоністів є хибним, оскільки воно концентрується на окремих несуттєвих положеннях їхніх концепцій (Кірюхин, 2013). Наприклад, однією з таких позицій є питання свободи. Роберт Філмер, з яким Локк полемізує в першому трактаті, уявляє свободу як свавілля робити все, що побажаєш. І Локк, і Гоббс розуміють свободу як життя відповідно до законів розуму. Так само, перевага, яку Гоббс надає абсолютній монархії, а Локк – представницькій демократії, є лише деталлю їхніх теорій, проводити розрізнення по якій є поверховим. Філософів у першу чергу цікавили проблема правової легітимації влади на противагу пануючого погляду, що монарх має божественне право на владу.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження ми дійшли висновку, що політичні філософії Томаса Гоббса і Джона Локка мають більше подібного, ніж відмінного. Вони розвивали один і той самий напрямок політичної теорії. Тому доцільно говорити про відмінності між ними лише в розумінні окремих понять.

Хоча, як доводять деякі дослідники, Гоббс і Локк відносяться до «однієї партії», відмінності між філософами вплинули на їхню рецепцію майбутніми філософами. Ці дослідники переважно концентрують свою увагу саме на відмінностях, з чого складається уявлення про те, що Гоббс і Локк є антиподами в політичній філософії.

Так, і Томас Гоббс, і Джон Локк засновують свої політичні теорії на концепції «суспільного договору». Вони обидва розуміють суспільний договір як точку переходу від природного до громадянського стану. Відмінності між ними полягають лише у розумінні цих станів.

Природний стан – це стан незахищеності і некерованості. Гоббс виділяє природні закони, а Локк природні права людини. Ці права сформульовані за допомогою розуму. При тому, Гоббс порівнює природний стан з війною, а Локк пов'язує його зі свободою. Дослідження природного стану обидва філософи почали з дослідження природи людини. На відміну від попередньої політичної філософії, Гоббс і Локк не вважали суспільство частиною природи людини.

Локк вважає, на відміну від Гоббса, що правова система виникає до укладання суспільного договору, а не до нього. Тому в природному стані можливий нестабільний мир.

Відмінність також полягає в розумінні мотивів підписання суспільного договору. За Гоббсом люди бояться за своє життя і майно, тому прагнуть захисту ціною відмови від природних прав. За Локком же люди вбачають зручність у перекладенні повноважень захисту миру на державу.

Громадянський стан – це стан панування закону. За Гоббсом перехід у природний стан проводиться шляхом передачі прав сюзерену, який виконує роль

вищої інстанції в будь-яких державних справах. За Локком же люди зберігають свої права при переході в громадянський стан. Вони лише відмовляються від тих прав, які суперечать правам інших, хоча вони і так доходять до цього за допомогою розуму, і для цього, за Локком, вказівка сюзерена не потрібна. Тобто, політична стабільність, за Гоббсом, досягається шляхом обмеження прав громадян, а, за Локком, шляхом обмеження прав влади.

У той же час і для Томаса Гоббса і для Джона Локка громадянський стан є станом розумної організації суспільного життя. Вони започаткували політичну теорію, яка ставить припису розуму на перше місце, що згодом було продовжено Кантом. Державна організація є способом реалізації людської свободи.

Таким чином, державна організація є розумовою і штучною. Вона допомагає в організації суспільного життя за законами розуму. Для Гоббса в дослідженні держави найбільш важливим є аспект абсолютної державної влади. Тільки створення «смертного бога» може забезпечити слухняність громадян. Тому з Гоббсом пов'язують абсолютну монархію, де сюзерен має беззаперечне право визначати, що добре для суспільства. Локк у дослідженні держави особливо виділяв збереження природних прав людини, які він сформулював у «тріаді свободи». Державна влада не може обмежувати права громадян, тому він особливо опікувався питаннями розподілу влади і обмеженням влади однієї особи. Тому ідеальним державним ладом для нього є представницький.

Обидва філософи вбачали можливість повстання проти державної влади, якщо вона переставала виконувати свої обов'язки підтримання миру.

Також проблематичним для Гоббса було питання міждержавного миру. Він цього питання докладно не торкався, але з його філософії випливає, що міждержавні відносини перебувають у природному стані, тобто стані війни всіх проти всіх. Локк же виділив можливість досягнення міжнародного миру шляхом укладання міжнародних договорів, які утворюють міжнародні політичні організації.

Відповідно до цих відмінностей, Томас Гоббс і Джон Локк отримали різну рецепцію в історії розвитку філософської думки. Гоббса навіть називають

теоретиком поліцейської держави. Вибір ним для ілюстрації своєї політичної концепції образу Левіафана вплинув на сприйняття держави як необхідного зла, на яке всім необхідно погодитися задля підтримання миру. Джона Локка вважають одним із засновників ліберальної політичної філософії. Для нього держава є корисним інструментом для організації суспільного життя. Його політичні ідеї вплинули на отців Американської революції, знайшли відображення в деклараціях часів Французької революції і детально досліджуються американськими і британськими вченими. Саме його інтерпретація суспільного договору є найбільш відомою і розвивалася у інших філософів, наприклад у Джона Ролза.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Абукарова, М. У. (2015). Теоретический взгляд на учение о государственном абсолютизме Томаса Гоббса. *Теория и практика общественного развития*(3). Отримано з <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskiy-vzglyad-na-uchenie-o-gosudarstvennom-absolyutizme-tomasa-gobbsa>
- Биряева, А. В., & Севанькаева, В. В. (2017). Государство и право в учении Джона Локка. *Контекст*(12 (65)). Отримано з <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvo-i-pravo-v-uchenii-dzhona-lokka>
- Васильев, Д. А. (2019). Теоретико-методологические основы изучения политических взглядов Дж. Локка. *Научно-методический электронный журнал "Концепт"*(№ 1 (январь)). Отримано з <http://e-koncept.ru/2019/193002.htm>
- Гоббс, Т. (1989а). О гражданине. у Т. Гоббс, *Сочинения в 2-х тт.* (Т. 1, сс. 270-506). Москва: Мысль.
- Гоббс, Т. (1989b). О свободе и необходимости. у Т. Гоббс, *Сочинения в 2-х тт.* (Т. 1, сс. 574-611). Москва: Мысль.
- Гоббс, Т. (2000). *Левіафан*. Київ: Дух і Літера.
- Гоббс, Т. (2001). *Философские основания учения о гражданине*. Минск: Харвест.
- Грицишина, М. В. (2013). Ідеї моральних відносин в філософії Дж. Локка. *Гілея: науковий вісник*, 203-206.
- Гусев, В. І. (1999). Принцип толерантності в політико-правовій системі Дж. Локка. *Наукові записки НаУКМА*, Т. 9 ч. 1, 77-82.
- Гусев, В. І. (2001). Ідея свободи у філософії Д. Локка. *Наукові записки НаУКМА*, 19, 34-41.
- Гусев, В. І. (2003). Ідея вічного миру в політичній філософії Нового часу. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, Т. 21, 3-13.

- Гусєв, В. І. (2004). Ліберальна філософія Джона Локка і американська революція. *Наукові записки НаУКМА : Філософія та релігієзнавство*, Т. 25, 41-47.
- Гусєв, В. І. (2005). Гносеологічні засади політичної теорії Дж. Локка. *Наукові записки НаУКМА : Філософія та релігієзнавство*, Т. 37, 15-23.
- Зайченко, Г. А. (1973). *Джон Локк*. Москва: Мысль.
- Кирюхин, Д. И. (2013). Понимание справедливости Джоном Локком. *Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология*(№4 (16)). Отримано з <https://cyberleninka.ru/article/n/ponimanie-spravedlivosti-dzhonom-lokkom>
- Ковалев, А. В. (2018). Теория либерализма Дж. Локка в истории зарубежной политической мысли. *Известия ВГПУ*(№10 (133)). Отримано з <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-liberalizma-dzh-lokka-v-istorii-zarubezhnoy-politicheskoy-mysli>
- Коваленко, О. В. (2012). Свобода людини: природний і державний аспекти (Т. Гоббс, Дж. Локк). *Держава і право*(56), 101-103.
- Лок, Д. (2001). *Два трактати про врядування*. Київ: Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ».
- Локк, Д. (1985). Опыт о человеческом разумении. у Д. Локк, *Сочинения в 3-х тт.* (Т. 1). Москва: Мысль.
- Максименко, Ю. А. (2015). Учение Джона Локка о государстве и праве как классическое выражение революционной идеологии. *Проблемы Науки*(№7 (37)). Отримано з <https://cyberleninka.ru/article/n/uchenie-dzhona-lokka-o-gosudarstve-i-prave-kak-klassicheskoe-vyrazhenie-revoljutsionnoy-ideologii>
- Мееровский, Б. В. (1975). *Гоббс*. Москва: Мысль.
- Нерсисянц, В. (2009). *История политических и правовых учений*. Москва.
- Рассел, Б. (1995). *Історія західної філософії*. Київ: Основи.
- Реале, Д., & Антисери, Д. (1996). *Западная философия от истоков до наших дней* (Т. 3 Новое время). Санкт-Петербург: Петрополис.

- Ролз, Д. (2010). *Теория справедливости*. Москва: Издательство ЛКИ.
- Соловьев, Э. Ю. (1983). Идеал правопорядка в учении Джона Локка. у *Философия эпохи ранних буржуазных революций* (сс. 240-252). Москва.
- Соловьев, Э. Ю. (1983). Политическая философия Томаса Гоббса. у *Философия эпохи ранних буржуазных революций* (сс. 223-240). Москва.
- Трунов, А. А. (2013). Томас Гоббс и его политическая теория. *Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история*(№ 27). Отримано з <https://cyberleninka.ru/article/n/tomas-gobbs-i-ego-politicheskaya-teoriya>
- Цанава, Б. З. (2019). Эволюция концепции свободы в политической философии Томаса Гоббса. *ПОЛИТЭКС*(№4), 549-565. Отримано з <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-kontseptsii-svobody-v-politicheskoy-filosofii-tomasa-gobbsa>
- Шарифжанов, И. И. (2017). Роль Джона Локка в формировании политической культуры просвещения XVIII века. *Вестник КазГУКИ*(№ 1). Отримано з <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-dzhona-lokka-v-formirovanii-politicheskoy-kultury-prosvescheniya-xviii-veka>
- Шмитт, К. (2006). *Левиафан в учении о государстве Томаса Гоббса*. Санкт-Петербург: "Владимир Даль".
- Шульц, Э. Э. (2014). Политическая теория социального протеста от Аристотеля до Гоббса. *Приволжский научный вестник*(№ 1 (29)). Отримано з <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskaya-teoriya-sotsialnogo-protesta-ot-aristotelya-do-gobbsa>
- Юдін, З. М. (2017). Злет ідеї суспільного договору (Т. Гоббс і Дж. Локк) та сучасний контрактивізм. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 27-31.
- Duncan, S. (2020). Thomas Hobbes. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2020 Edition). (E. N. Zalta, Ed.) Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/hobbes/>

- Lloyd, S. A., & Sreedhar, S. (2020). Hobbes's Moral and Political Philosophy. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2020 Edition)*. (E. N. Zalta, Ed.) Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/hobbes-moral/>
- Tuckness, A. (2020). Locke's Political Philosophy. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2020 Edition)*. (E. N. Zalta, Ed.) Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/locke-political/>
- Uzgalis, W. (2020). John Locke. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2020 Edition)*. (E. N. Zalta, Ed.) Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/locke/>